

Lunds universitet
Statsvetenskapliga institutionen

STVA21
VT09
Handledare: Kristina Margård

Propaganda för folkmord

Hur medierapportering och social tillit samverkade under
folkmordet i Rwanda

Emelie Persson
Sara Persson

Abstract

Vår uppsats är en fallstudie som undersöker den nationella medias roll under folkmordet i Rwanda 1994 utifrån teorier om social tillit. Social tillit är en del av det som kallas socialt kapital och handlar om band och förtroende mellan människor. I Rwanda var den vertikala tilliten, det vill säga människors tilltro till staten, mycket stark. Eftersom media sågs som en representant för staten gav denna starka tillit media möjligheten att genom hatpropaganda slå sönder den horisontella tilliten mellan de olika folkgrupperna i Rwanda. Genom att måla upp förvrängda bilder av Rwandas historia skapade media kollektiva minnen där minoritetsgruppen tutsier framstod som fullkomligt opålitliga. Detta bidrog till en kontext där deltagande i folkmordet uppfattades som självförsvar.

Nyckelord: Rwanda, folkmord, media, social tillit, socialt kapital.

Antal ord: 9925

Innehållsförteckning

1	Inledning	1
1.1	Syfte och frågeställning	1
1.2	Metod och material.....	2
1.2.1	Operationaliseringar.....	3
1.3	Disposition	3
2	Teori	4
2.1	Etniska konflikter och media	7
3	Historisk bakgrund.....	8
4	Media i Rwanda.....	12
4.1	Den tryckta pressen	12
4.2	Radion.....	13
5	Socialt kapital i Rwanda.....	16
6	Analys.....	19
6.1	Vertikal och horisontell tillit.....	19
6.2	Överbryggande och sammanbindande tillit	21
6.3	Kollektiva minnen	21
6.4	Den sociala fällans logik.....	22
6.5	Slutsatser.....	25
7	Avslutning	26
8	Referenser	27

1 Inledning

”The graves are not yet quite full. Who is going to do the good work and help us fill them completely?” (Prunier 1997:224)

I år är det femton år sedan folkmordet i Rwanda då omkring 800 000 människor mördades under tre månader. Hutuerna, som var i stor majoritet med cirka 90 procent av befolkningen, mördade tutsier samt hutuer som motsatte sig folkmordet. (Prunier 1997:264). Folkmordet organiserades av hutuextremister som motsatte sig den politiska förändringsprocess som hade påbörjats i Rwanda. Extremisterna spelade på etniska fördomar för att stärka solidariteten mellan hutuer på bekostnad av tutsierna. Detta gjordes bland annat genom propaganda och rasistiska budskap som framfördes i radio och tidningar. Radion användes också mer direkt under folkmordet för att förmå hutuerna att delta i folkmordet och uppmuntra deras arbete. Det inledande citatet är hämtat från en radiosändning under folkmordets första dagar och ger en bild av den våldsamma kraften i radions budskap. Efter folkmordet har den så kallade hatmedian och vilken roll den spelade i folkmordet blivit mycket uppmärksammat.

Propaganda syftar ofta till att erodera förtroendet för motståndarna vilket i sin tur kan leda till minskad tillit mellan människor. Den sociala tilliten är viktig för en fungerande demokrati och samarbete i ett samhälle. Om medborgarnas tillit till varandra urholkas genom etniska splittringar och detta dessutom förvärras genom sned medierapportering kan det bidra till katastrofer som folkmordet i Rwanda. Därför tycker vi att det är intressant och viktigt att undersöka samspelet mellan social tillit och medierapportering. Folkmordet i Rwanda har varit föremål för mycket forskning genom åren, men det finns inte mycket skrivet om just samspelet mellan social tillit och medierapporteringen under folkmordet. Vår förhoppning är därför att vår uppsats kan bidra med ett annat perspektiv på folkmordet i Rwanda.

1.1 Syfte och frågeställning

Vårt syfte är att undersöka den nationella medias roll under folkmordet i Rwanda 1994 utifrån teorier om social tillit.

Frågeställningar:

- Hur bidrog den nationella median till folkmordet i Rwanda?

- Hur samverkade medierapportering och social tillit under folkmordet i Rwanda?

1.2 Metod och material

Vår uppsats är en teorikonsumerande fallstudie. I en teorikonsumerande studie står fallet i centrum och fokus ligger på att förklara varför det blev som det blev just där. (Esaïasson m.fl. 2007:42-43). Det finns två grundläggande principer när man genomför en fallstudie. Studien måste dels vara fokuserad och dels strukturerad. Vår uppsats fokuseras på den nationella median under folkmordet i Rwanda. Att studien är strukturerad innebär att den är teoriansknuten. I vårt fall utgår vi från teorier om social tillit. Enligt Robert K. Yin är en fallstudie en empirisk undersökning som ”studerar en aktuell företeelse i dess verkliga kontext”, och ”framförallt då gränserna mellan företeelsen och kontexten är oklara”. (Yin 2007:31). Med andra ord används fallstudiemetoden när kontexten är så intressant för det man studerar att man inte kan bortse från den. Vi anser därför att fallstudiemetoden är den mest relevanta för vårt syfte eftersom det inte går att bortse från kontextens betydelse för medias roll under folkmordet i Rwanda och hur denna påverkade den sociala tilliten.

Uppsatsen är en litteraturstudie baserad på böcker, vetenskapliga artiklar och rapporter från icke-statliga organisationer. Tidigare forskning har gjort ingående analyser av medierapporteringen under folkmordet och vi väljer därför att återge deras resultat istället för att göra egna analyser av primärmaterial. I vår analys kombinerar vi medieforskningen från Rwanda med social tillitsperspektivet för att se aspekter som vi saknar i den tidigare forskningen.

Att tänka källkritiskt är mycket viktigt i det vetenskapliga arbetet. Som en hjälp till att bedöma vår litteratur har vi utgått från fyra kriterier: äkthet, tidssamband, oberoende och tendensfrihet. Äkthet innebär att källan är det som den utger sig för att vara. Tidssamband innebär att en källa är trovärdigare när den är skriven eller berättad kort efter att den undersökta händelsen inträffat. Med oberoende menas att källan är trovärdig i sig själv och inte är direkt beroende av en annan källa. Tendensfrihet betyder att källan inte ska ha haft anledning att förvränga verkligheten för egen vinnings skull. (Thurén 2005:13). Delar av vårt material är skrivet av icke-statliga organisationer och journalister och är således inte vetenskapligt, men vi anser att det är belysande och fyller sin funktion kompletterat med det vetenskapliga materialet. Det icke-vetenskapliga materialet bidrar främst till den empiriska grunden och används inte direkt i den teoretiska analysen. Fördelarna med materialet från journalisterna och de icke-statliga organisationerna är att detta material tenderar att ha ett närmre tidssamband med folkmordet än det vetenskapliga materialet. Genom att använda många olika källor har vi fått alla viktiga påståenden bekräftade av minst två från varandra oberoende källor. Det som möjligen skulle kunna ses som en brist är att vi har få källor om social tillit specifikt i Rwanda då detta tycks vara ett område som ännu inte utforskats i någon större utsträckning. Rwanda finns inte med i stora

statistiska index som Afrobarometern. I World Value Survey finns Rwanda med från 2007, men inte tidigare. World Value Survey mäter bland annat tillit och det hade varit relevant att använda om sådan statistik hade funnits från 1990-talet och tidigare. I avsnittet om socialt kapital i Rwanda används därför huvudsakligen en källa, men vi har försökt bekräfta denna genom annat material. Olika källors generella bild av det som utgör socialt kapital i Rwanda visar i huvudsak samma sak även om terminologin kan skilja sig åt.

Slutligen vill vi påpeka att vår uppsats inte strävar efter att vara en uttömmande studie av folkmordets orsaker och konsekvenser. Det finns många möjliga infallsvinklar för att undersöka folkmordet, men vi har inriktat oss på medias roll och hur denna samverkar med social tillit. Inte heller är avsnittet om etniska konflikter och media att betrakta som uttömmande. Det används snarare som en kompletterande illustration till teoriavsnittet för att ge en förståelse för den roll media kan spela.

1.2.1 Operationaliseringar

- Social tillit handlar om förtroendet mellan människor samt människors tilltro till staten. Detta operationaliseras som horisontell tillit, det vill säga förhållandet mellan de olika folkgrupperna i det rwandiska samhället, och vertikal tillit i form av de rwandiska medborgarnas förhållande till auktoriteter. Begreppet socialt kapital förekommer också i uppsatsen eftersom det används i den tidigare forskningen. I vår uppsats används omväxlande begreppen social tillit och socialt kapital. Vi fokuserar dock i större utsträckning på social tillit eftersom vi ser det som det sociala kapitalets viktigaste beståndsdel.
- Media operationaliseras som inhemsk media i Rwanda, i form av tidningar och radio. Radio hamnar i fokus eftersom det är den medieform som har störst räckvidd i Rwanda.

1.3 Disposition

I det första kapitlet har vi tagit upp uppsatsens syfte och problem samt den metod som används. Vår teori följer i kapitel två. I kapitel tre ger vi en historisk bakgrund till händelserna i Rwanda. Detta följs i kapitel fyra av en genomgång av det rwandiska mediasamhället och dess agerande under folkmordet. Kapitel fem tar upp olika aspekter av socialt kapital i Rwanda. Uppsatsens olika delar vävs sedan samman i en analys i kapitel sex. Därefter presenterar vi våra slutsatser.

2 Teori

Teorin om socialt kapital handlar om de sociala banden mellan människor och det förtroende de skapar. Det är ett sätt att förklara varför samarbete uppstår där vi inte skulle förvänta oss det. Enligt klassisk spelteori är det inte rationellt för människor att samarbeta när det finns en risk att alla inte håller sig till spelreglerna. Ett exempel är fångarnas dilemma, där två brottslingar hålls åtskilda och får veta att de släpps fria om de anger den andra. Om en däremot tigger medan den andra talar kommer straffet bli hårt. Det bästa hade varit om båda teg, men eftersom ingen vet vad den andra tänker göra så vinner individen på att skvallra oavsett vad den andra väljer. (Putnam 1996:197). Det betyder att klassisk spelteori ser samarbete som irrationellt för individen så fort det finns minsta osäkerhetsmoment. Trots det förekommer samarbete i verkligheten även i lägen där teorin talar mot det. Mängden socialt kapital i ett samhälle påverkar i vilken utsträckning samarbete uppstår.

Den mest kände forskaren inom området är Robert Putnam som använde konceptet socialt kapital i en studie av demokratin i Italien som fick stort genomslag. Putnam definierar socialt kapital som inslag i samhällsorganisationen som underlättar samarbete, såsom förtroende, normer och nätverk. Han menar att förtroende kan uppstå ur normer för ömsesidighet och nätverk av medborgerligt engagemang. De horisontella nätverken är en oerhört viktig källa till socialt kapital, och ju tätare de är i ett samhälle desto troligare är det att invånarna kan samarbeta till ömsesidig nytta. Grannföreningar, religiösa grupper och kooperativ är exempel på horisontella nätverk. (Putnam 1996:201, 206, 209-210). Horisontella nätverk skapar alltså tillit mellan individer.

Utformningen av de horisontella sociala nätverken är en faktor som kan påverka etniska konflikter. Ashutosh Varshney skiljer mellan intraetniska och interetniska nätverk. Intraetniska nätverk har enbart medlemmar från en etnisk grupp medan interetniska nätverk består av medlemmar från flera etniska grupper. Båda typerna skapar tillit mellan medlemmarna. Dock bidrar enbart de interetniska nätverken till minskade etniska konflikter, eftersom de förenar människor från olika grupper och skapar tillit mellan dem. Intraetniska nätverk tenderar snarare att förstärka spänningarna mellan grupper i ett samhälle. (Varshney 2001:392).

Förutom de horisontella nätverken har andra forskare även studerat vertikala nätverk. James Coleman tillhör de som ser vertikala nätverk som en del av det sociala kapitalet. Dessa nätverk kan till exempel vara militära och byråkratiska hierarkier. I sådana strukturer är maktfördelningen ojämn då människorna i toppen av hierarkin har mer makt än de i botten. (Feldman – Assaf 1999:2). I vertikala nätverk uppstår tillit mellan individer och auktoriteter samt mellan medborgare och staten.

De olika typerna av nätverk kan spela en central roll för att skapa tillit mellan människor vilket är en väsentlig del av det sociala kapitalet. Tillit kan också ses som en förutsättning för att nätverken alls ska kunna uppstå. Piotr Sztompka definierar tillit som ”*en förhoppning om andra aktörers framtida pålitlighet.*” Detta innebär att tillit är en kombination av en personlig moralisk orientering och den faktiska informationen om andras pålitlighet. (Rothstein 2003:111). Tillit kan förenkla koordination mellan medborgare och med staten, skapa större stöd för regeringar samt möjliggöra kollektiva beslut. Vid våldsamma konflikter kan människors tillit slås sönder. Då kan rädsla och osäkerhet ta tillitens plats även långt efter att öppna stridigheter är över. (Fred-Mensah 2004:437-438).

Förtroende är en viktig aspekt av tillit och kan ses som mer direkt beroende av de tidigare erfarenheter och upplevelser som utgör ens faktiska information om andras pålitlighet. Det vill säga att om någon tidigare betett sig opålitligt genom att till exempel bryta löften, så minskar vårt förtroende för personen ifråga. Å andra sidan blir två personers ömsesidiga förtroende större ju mer förtroende de visar varandra. Albert Hirschman förklarar att detsamma gäller för misstroende: ”Så fort misstroendet har slagit rot blir det snart omöjligt att veta om det någonsin har varit berättigat, ty det har förmågan att vara *självuppfyllande*.” (Putnam 1996:204).

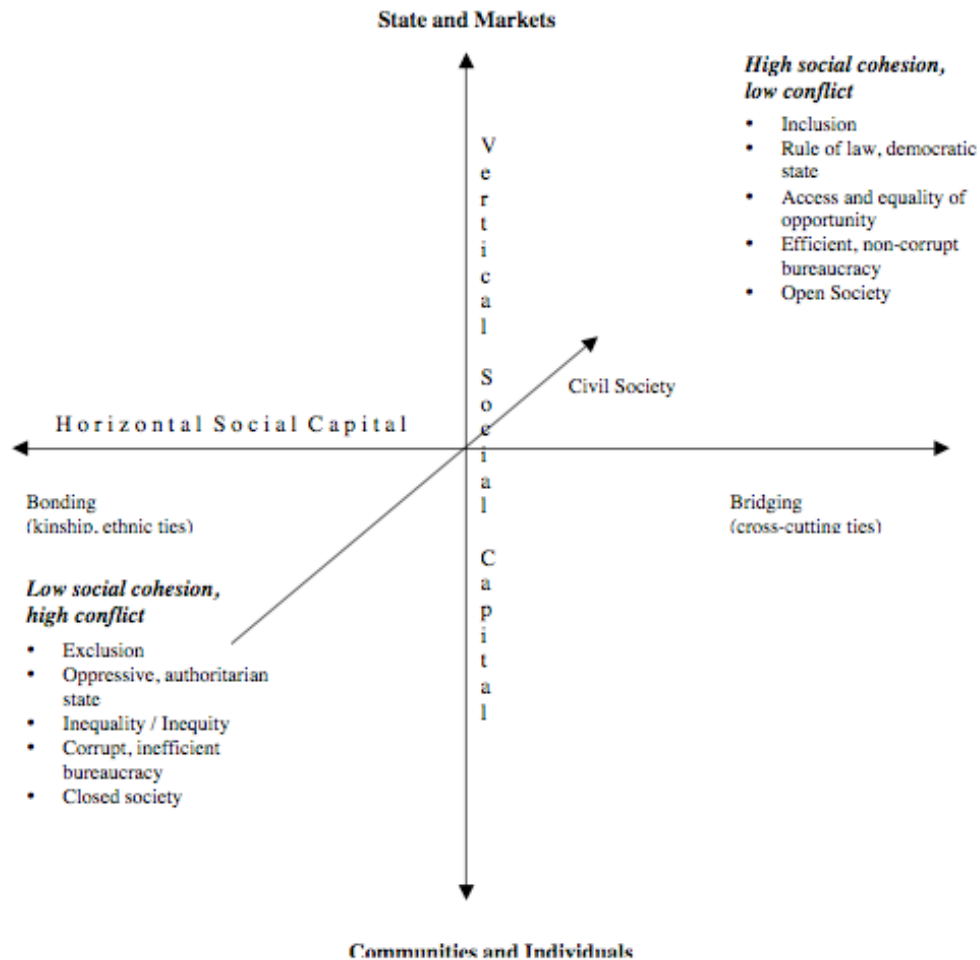
Ickesamarbete kan också det fungera självuppfyllande, då även individer som föredrar att samarbeta och följa spelreglerna kan dras med i egennyttigt handlande om de tror att alla andra gör likadant. Detta kallas den sociala fällans logik. (Rothstein 2003:14-15). Den sociala fällan kan fungera som en ond spiral, då det aldrig blir rationellt för den enskilde att samarbeta. Desto större mängder socialt kapital det finns i ett samhälle desto mindre är risken att invånarna fastnar i sociala fällor. På samma sätt eroderas det sociala kapitalet om en social fälla börjar slå igen.

Socialt kapital kan inte beordras fram eller produceras på något enkelt sätt eftersom det handlar om individernas verklighetsuppfattningar, alltså hur förhållandena mellan aktörerna uppfattas av dem själva. Detta har också en historisk dimension som kan formuleras i termer av kollektiva minnen. Kollektiva minnen är en bild av händelser i det förflutna som alla individer i en grupp delar, och från detta slags minnen skapar aktörerna sina förväntningar om vad andra aktörer kommer att göra. Kollektiva minnen är inte alls givna av historien eller kulturen, utan är tvärtom ofta resultatet av politiska eliters medvetna och strategiska agerande. Historieskrivningen är ett vapen i den politiska kampen och olika aktörer strider om tolkningsföreträde. (Rothstein 2003:15, 238-239).

Som tidigare tagits upp kan socialt kapital delas in i horisontellt och vertikalt kapital. Man kan också skilja mellan sammanbindande och överbryggande socialt kapital. Det sammanbindande kapitalet finns inom grupper medan det överbryggande kapitalet består av band mellan individer från olika grupper. Det sammanbindande kapitalet kan bli exkluderande då det stärker gruppens sammanhållning på bekostnad av de som inte har tillträde till gruppen. Det tenderar också att förstärka skillnader mellan grupper. Interetniska nätverk är en del av det som kallas överbryggande socialt kapital. Nat Colletta och Michelle Cullen använder indelningarna i olika typer av socialt kapital för att skapa en

modell (se nedan) för hur socialt kapital hänger samman med graden av konflikt. De använder social sammanhållning som mellanliggande variabel: när den sociala sammanhållningen är hög är graden av konflikt i samhället låg. (Colletta – Cullen 2000b:4). I vår analys kommer vi att använda modellen med fokus på förhållandet mellan det vertikala och horisontella sociala kapitalet samt indelningen i sammanbindande och överbryggande horisontellt kapital. Vi använder inte modellens kriterier för hög och låg social sammanhållning.

Figure 2 Social Cohesion: The Integration of Horizontal, Vertical, and Bridging Social Capital

(Colletta – Cullen 2000b:5)

Socialt kapital kan användas för olika syften. Vissa menar att socialt kapital enbart är positivt och hävdar att sociala band som förstärker konflikter i ett samhälle inte ska räknas som socialt kapital. Vi ansluter oss till de som menar att socialt kapital kan fungera både positivt och negativt. Det är inte i sig självt ont eller gott. I vår analys utgår vi ifrån att socialt kapital kan ge både positiva och negativa effekter och undersöker hur detta utnyttjades i Rwanda. De analysdimensioner vi kommer att fokusera på är vertikal respektive horisontell tillit, förhållandet mellan överbryggande och sammanbindande tillit, kollektiva minnen samt den sociala fällans logik.

2.1 Etniska konflikter och media

I en jämförande studie av etniskt våld i två städer i Indien undersöker Varshney vilka faktorer som gjort den ena staden fredlig och den andra hårt drabbad av etniskt våld. Förutom betydelsen av interetniska nätverk diskuterar han också medias roll. I det våldsförskonade Calcutta neutraliserade tidningarna rykten efter att ha undersökt dem, medan tidningarna i Aligarh publicerade upprörande rykten utan att undersöka sanningshalten. När ryktena blev trodda skapade de vågor av hämndaktioner och våld i staden. Liknande spänningar fanns och illasinnade rykten cirkulerade i båda städerna, men medias agerande blev avgörande för om spänningarna övergick till upplopp. (Varshney 2001:381-382).

Stuart Kaufman skriver om konfliktlösning och fredsbevarande utifrån symbolisk politisk teori. Ur det perspektivet tolkas etniska konflikter som populär fientlighet mot utomstående grupper, som politiska ledare spelar på med hjälp av känsloladdade etniska symboler. Kaufman menar att det är centralt för konfliktlösning och försoning att begränsa spridningen av hatpropaganda i media och att minska effekterna av en segregerad mediemarknad som spelar på målgruppens fientliga känslor. Det är de känslomässiga frågorna som är viktigast – att få medierapporteringen att gå från hatpropaganda till att presentera motståndarsidan som människor som också har lidit. (Kaufman 2006:202, 208-209).

3 Historisk bakgrund

När de europeiska stormakterna på Berlinkonferensen 1885 delade upp den afrikanska kontinenten mellan sig tillföll Rwanda Tyskland. Rwanda var på den tiden ett kungarike som levde isolerat från omvärlden och det skulle dröja ytterligare nästan tio år innan den första tysken satte sin fot i Rwanda. Den tyske greven von Götzen blev guvernör i det som kallades Tyska Östafrika – ett område som innefattade Rwanda – men i princip lämnades kungariket orört. Efter första världskriget förlorade Tyskland sina kolonier och Belgien fick mandat från Nationernas Förbund att förvalta Ruanda-Urundi (idag Rwanda och Burundi). Tysklands indirekta styre ersattes successivt av ett mer direkt belgiskt styre där den rwandiska kungens makt minskades och de belgiska förvaltarna var inblandade på varje nivå i samhället. De rwandier som ingick i den så kallade afrikanska statsförvaltningen inom den belgiska administrationen kom från tutsieliten medan många hutuer rekvirerades till tvångsarbete av belgarna. (Melvern 2000:18-22).

Innan koloniseringen var etnicitet inte av någon större betydelse för det rwandiska samhället. Det fanns tre olika folkgrupper, hutu, tutsi och twa. De delade samma språk och religion och skillnaderna i det rwandiska samhället härrörde från ett system som snarare byggde på yrke eller klass och inte från etniska skillnader. Generellt sett så var hutuerna, som var i stor majoritet, bönder och tutsierna boskapsskötare. Tutsierna utgjorde också i stor utsträckning ledarskiktet, inklusive kungen, och krigarklassen i Rwanda. Twaerna utgjorde mindre än en procent av befolkningen och var pygméer som levde som jägare och samlare. (Melvern 2000:19 & Colletta – Cullen 2000a:37).

Skillnaderna mellan grupperna var inte statiska och blandäktenskap var vanliga. Det finns olika teorier om ursprunget till den rwandiska samhällsordningen. En teori som kom att utnyttjas under folkmordet är att tutsierna ursprungligen kommer från Afrikas horn och att de sedan vandrat söderut och successivt kommit att dominera de andra grupperna i Rwanda. Enligt folkmordets retorik skulle tutsierna således vara invandrare som infiltrerat Rwanda. Att hutuerna och tutsierna skulle tillhöra två separata etniska grupper är en idé som har sitt ursprung hos britten John Hanning Speke som i mitten av 1800-talet gjorde upptäcktsresor i Afrika. Hans förklaring och teori till den samhällsindelning han såg var att det i Centralafrika fanns en överlägsen ras som var helt olik de vanliga infödingarna. Denna grupp – tutsierna – var politiskt och religiöst kultiverad på ett sätt som fick Speke att anta att tutsierna måste ha kommit någon annanstans ifrån, troligtvis norrifrån, eftersom sådan förfining knappast kunde ha uppnåtts i det vilda Afrika. Sådana teorier kom att påverka de europeiska kolonisatörerna. (Melvern 2000:19-20, Colletta – Cullen 2000a:37). Enligt Peter Uvin är det inte nödvändigt att veta exakt hur förhållandet mellan

hutuer och tutsier såg ut före koloniseringen för att förstå den nuvarande konflikten. Han citerar Ted R. Gurr som menar att det centrala inte är huruvida olika grupper faktiskt skiljer sig åt utan vilka uppfattningar dessa grupper delar om sina särarter. (Uvin 1999:255).

Under det belgiska styret försämrades relationerna mellan hutuer och tutsier då belgarna favoriserade tutsierna. Socioekonomiska skillnader som tidigare rått mellan klasser befästes nu genom etniska skiljelinjer. Dessa skiljelinjer förstärktes av den koloniala myten om tutsierna som den högre stående gruppen och hutuerna som den lägre. Den belgiska förvaltningen beslutade sig 1933 för att genomföra en folkräkning och klassificera hela befolkningen som hutu, tutsi eller twa. Indelningen baserades till stor del på människors utseende (kroppslängd, näsans längd och ögonform) och var mycket godtycklig. Varje rwandier tilldelades sedan ett identitetskort där det angavs vilken grupp de tillhörde. Det dynamiska klasssystemet var nu fullt ut ersatt av ett statiskt system baserat på etnicitet. Skiljelinjerna mellan grupperna befästes ytterligare när kungen övertalades att kristna Rwanda och katolska missionsstationer och skolor etablerades runt om i landet. Det var framförallt tutsier som fick utbildning och de hutuer som trots allt tog en examen hade färre jobb att välja mellan än tutsierna. (Melvern 2000:22-23 & Colletta – Cullen 2000a:37).

Mot slutet av 1950-talet började hutuerna revoltera mot tutsiernas dominans. Hutuerna fick stöd från den katolska kyrkan och från belgarna som gjorde en helomvändning och menade att majoritetsstyre var oundvikligt. År 1959 dog den rwandiska kungen, som var tutsi, under mystiska omständigheter och de politiska spänningarna mellan tutsierna och hutuerna ökade. Hutuerna tillgrip alltmer våld gentemot tutsierna och mellan åren 1959 och 1967 dödades 20 000 tutsier och 300 000 flydde till grannländerna. Belgien införde militärstyre i Rwanda 1959 och den belgiske översten började ersätta tutsihövdingar med hutuer. Vidare meddelade han att hutuer framöver skulle favoriseras i statsförvaltningen. FN försökte stämma i bäcken och skapa försoning i landet, men exkluderingen av tutsierna fortsatte. Monarkin avskaffades och Rwanda blev en självständig republik 1962. Den nytillträdde president Kayibanda fortsatte att exploatera de etniska rädlorna. Han ersattes 1973 av den hutuiske arméchefen Juvénal Habyarimana. Under de följande femton åren stabiliserades läget i Rwanda och de etniska motsättningarna minskade. Tutsierna kunde känna sig säkra även om de fortfarande utsattes för institutionell diskriminering i det politiska livet, militären och utbildningssfären. I den privata sektorn hade de däremot desto större framgång. Mot slutet av 1980-talet avstannade så den ekonomiska utvecklingen och stämningen i landet dalade. (Melvern 2000:23-30 & Caplan 2007:21-22).

Bland de tutsier som flydde Rwanda under 1950- och 60-talen var det många som hamnade i Uganda. Där bildades en rebellgrupp bland barnen till de ursprungliga flyktingarna. Rebellgruppen, Rwandan Patriotic Front (RPF), invaderade Rwanda den 1 oktober 1990. I Rwanda var det inte många i befolkningen, oavsett ursprung, som välkomnade RPF. President Habyarimana hade därför kunnat ena befolkningen mot rebellgruppen, men eftersom presidenten såg en chans att öka sin minskande popularitet valde han att väcka till liv och spela på de etniska skiljelinjerna. (Caplan 2007:22 & Des Forges

2007:41). Alla tutsier pekades ut som främmande inkräktare och anhängare till RPF. Våldet gentemot tutsierna återupptogs och mellan 1991 och 1994 genomfördes flera massakrer på tutsier. Parallellt med detta pågick påtryckningar för att demokratisera Rwanda som dittills varit en enpartistat. Ett flerpartisystem infördes och flera nya partier bildades. Många var hutupartier, bland annat the Coalition for the Defence of the Republic (CDR) som bestod av radikala hutuer. Flera partier organiserade sina egna ungdomsmiliser och en av de mer notoriska av dessa grupper var Interhamwe som grundades av president Habyarimanas parti Mouvement Républicain National pour la Démocratie et le Développement (MRND). En samlingsregering bildades 1992, men Habyarimana satt kvar som president. (Caplan 2007:22-24 & Des Forges 2007:42 & Melvern 2000:52).

Den rwandiska armén fick hjälp från Frankrike att bekämpa RPF, men 1993 skedde en ny storskalig RPF-attack. Många hutuer flydde sina hem som en följd av RPF:s attacker. Samtidigt fortgick våldet mot tutsierna. De nya ministrarna i samlingsregeringen förenade sig med Organisationen för afrikansk enighet (OAU) och västmakterna för att sätta press på president Habyarimana att gå med på förhandlingar med RPF. Dessa förhandlingar pågick i tolv månader innan ett avtal kunde nås i Arusha, Tanzania i augusti 1993. Det omfattade bland annat politiska och militära reformer samt en författningsreform. Fram till dess att en demokratiskt vald regering kunde tillsättas så skulle Rwanda styras av en bred övergångsregering där MRND och dess bundsförvanter, oppositionspartierna samt RPF skulle ingå¹. I oktober 1993 kom den första FN-styrkan, UNAMIR, till Rwanda med uppgiften att övervaka införandet av bestämmelserna i Arushafördraget. (Caplan 2007:23-27 & Melvern 2000:66-69).

Av bestämmelserna i Arushafördraget var det inte många som implementerades utan våldet fortsatte. Den 6 april 1994 dog president Habyarimana när hans flygplan sköts ned. Vem som sköt ned planet är ännu inte klarlagt. Vissa lägger skulden på hutuextremister som tyckte att presidenten blivit för liberal i sina förhandlingar med RPF medan andra skyller på RPF. Presidentens död blev hursomhelst startskottet för ett folkmord som under de följande hundra dagarna skulle kräva omkring 800 000 människors liv. Folkmordet var mycket organiserat. Det fanns långa listor med namn på folk som skulle dö och mördarna åkte från hus till hus för att hitta sina offer. Tutsier mördades utan undantag, men även liberala hutuer samt journalister och människorättsaktivister mördades. (Caplan 2007:27-28 & Prunier 1997:213-231).

Folkmordet organiserades av en liten grupp människor från den politiska, militära och ekonomiska eliten som motsatte sig de politiska förändringarna i Rwanda. Själva dödandet utfördes av desto fler, inklusive milisgrupper, som Interhamwe, och lokala gendarmerigrupper, men framförallt var det den vanlige bonden som deltog. Den stora omfattningen och snabba takten på mördandet

¹ RPF ville på inga villkor låta CDR få en plats i samlingsregeringen och stod emot alla påtryckningar och argument om att CDR bättre kunde kontrolleras i en regering än utanför. CDR, och andra extremister, uteslöts således. Det finns därför de som menar att Arushafördraget tog ifrån extremisterna all makt och målade in dem i ett hörn. Det enda de hade kvar var den hutunationalistiska ideologin och viljan att inte ge upp utan vidare. (Melvern 2000:67-69).

krävde många förövare. Grannar mördade grannar, skollärare mördade elever och kollegor mördade kollegor. Ute på landsbygden bodde hutuer och tutsier tillsammans och alla kände alla. Därför var det lätt för förövarna att identifiera sina offer. I städerna användes identitetskorten, som hade införts av belgarna sextio år tidigare, för att identifiera tutsierna. Förövarna var till viss del utrustade med skjutvapen, men framförallt användes machetes. Det är ingen som säkert vet hur många människor som mördades under de hundra dagar folkmordet varade, men de flesta uppskattningar säger att det var omkring 800 000 människor som dog. Till detta kommer många skadade och våldtagna samt alla de som drevs på flykt. (Prunier 1997:229-265).

Sammanfattningsvis har den historiska bakgrunden visat hur Rwanda gått från att vara ett isolerat kungadöme till en koloni under Tyskland och sedermera Belgien och därifrån till att bli en självständig republik. Det rwandiska samhället var ursprungligen ett klassamhälle, men detta förvandlades under koloniseringen till ett etnicitetsbaserat system. Relationerna mellan hutuer och tutsier försämrades under 1990-talet och 1994 genomfördes ett folkmord där 800 000 människor dog.

4 Media i Rwanda

Det rwandiska mediesamhället har en relativt kort historia. Den första tidningen publicerades av katolska kyrkan 1933 och på 1960-talet etablerades en statlig tidning. Andra försök att etablera tidningar förblev kortlivade fram till 1991 då demokratiseringsprocessen i Rwanda ledde till att ett stort antal tidningar såg dagens ljus. Den rwandiska regeringen startade 1961 radiostationen Radio Rwanda vilken var den enda radiostationen i Rwanda fram till 1990-talet. Det var också regeringen som 1992 startade den första rwandiska tv-stationen vilken än idag är den enda i Rwanda. (Kamilindi 2007:136).

Efter folkmordet i Rwanda 1994 har stort fokus hamnat på den så kallade hatmedian och vilken roll denna spelade i konflikten. Som beskrivet ovan så var det rwandiska medielandskapet tämligen begränsat fram till 1990-talet. Efter införandet av flerpartidemokrati i Rwanda och etablerandet av samlingsregeringen så diversifierades också medielandskapet. MRND:s mediemonopol avskaffades och de andra politiska partierna tilläts skapa sina egna mediekkanaler. (Des Forges 2007:42).

4.1 Den tryckta pressen

Den tidigare chefen för Rwandas informationskontor, Jean-Marie Vianney Higirot², skriver att de politiska partierna började trycka sina egna tidningar när mediemonopolet avskaffades. Han menar att den privatägda tryckta median kom att representera den första politiska oppositionen till president Habyarimanas regim. Det fanns flera olika typer av tidningar i Rwanda innan folkmordet: tidningar sammankopplade med MRND och CDR, den politiska oppositionen eller RPF. Det fanns också tidningar som producerades av och för den rwandiska tutsidiasporan. Tidningarna hade liknande format och utformning. Många använde sig av serier för att porträttera de politiska ledarna och exempel på avhumanisering kunde hittas i många av tidningarna. Rassistiska och exkluderande budskap var således inte enbart begränsade till en enda etnisk grupp eller mediesfär. Under folkmordet var det många tidningar som slutade tryckas och många journalister dödades. (Higirot 2007:73-89).

² Rwandas informationskontor var en statlig myndighet som hanterade den statligt ägda median. Jean-Marie Vianney Higirot och hans familj tvingades fly Rwanda under folkmordet. Han arbetar idag som universitetslärare i USA.

De många tidningarna till trots så förblev den tryckta median begränsad i spridning och inflytande. Den höga analfabetismen i Rwanda och priset på tidningarna gjorde att många rwandier inte hade möjlighet att köpa tidningarna. Dessutom hade många tidningsutgivare svårt att distribuera sina tidningar utanför huvudstaden Kigali. (Higiro 2007:73-89). Den tidning som nådde störst inflytande var Kangura. Tidningen etablerades i maj 1990 och tillhörde de MRND- och CDR-trogna tidningarna. Upplagan var förvisso liten, men den hade stöd från mäktiga personer inom regeringen och militären. Kangura var känd för sitt hat och sina propagandaartiklar mot tutsier och de hutuer som uttryckte en önskan om förändring, frihet och demokratisk öppenhet. I december 1990 publicerade tidningen det som kommit att bli känt som hutuernas tio budord. Dessa syftade till att förmå hutuerna att förstå att tutsierna var fienden och att alla kopplingar mellan hutuer och tutsier måste brytas. (Kabanda 2007:62-72 & Melvern 2000:86).

4.2 Radion

Det medium som hade störst spridning i Rwanda var radion. Eftersom många människor i Rwanda var analfabeter använde regeringen sig av den statliga radiokanalen Radio Rwanda för att nå ut med budskap till befolkningen och sprida propaganda för regeringspartiet MRND. Längre fanns bara denna radiokanal, men i och med avskaffandet av mediemonopolet öppnade sig möjligheten att starta nya kanaler. RPF sände genom Radio Muhabura, men denna nådde inte hela landet, och i juli 1993 startades RTL (Radio-Télévision Libre des Mille Collines). Det är denna radiokanal som brukar förknippas med hatmedian i Rwanda. (Des Forges 2007:42-43).

När RPF attackerade Rwanda 1990 och president Habyarimanas popularitet var på nedgång såg presidenten och hans rådgivare en chans att skifta fokus från det sviktande presidentstödet till enighet bland hutuerna. Hutusolidariteten skulle skapas genom att man vände sig mot tutsierna och regeringen insåg tidigt vikten av att använda media för att åstadkomma detta. Presidenten utsåg Ferdinand Nahimana till att leda Rwandas informationskontor vilket inkluderade ledningen för Radio Rwanda. Vid en massaker på tutsier 1992 användes Radio Rwanda för första gången för att direkt främja dödandet av tutsier genom att sända en påstådd kommuniké från en människorättsgrupp i Kenya om att hutuerna i samhället Bugesera skulle attackeras av tutsierna. De lokala myndigheterna byggde vidare på detta budskap och övertygade hutuerna om att de måste försvara sig genom att attackera först. Ett hundratal tutsier dödades. (Des Forges 2007:41-42).

Kort efter massakern i Bugesera bildades samlingsregeringen i Rwanda och en medlem ur ett av oppositionspartierna blev chef över Rwandas nybildade informationsministerium. Som en följd av detta fick Nahimana lämna sin post som chef över informationskontoret. Under hösten 1992 påbörjades planeringen för RTL. Det var Nahimana som organiserade och planerade den nya kanalens

stil och den 8 juli 1993 började sändningarna. RTLM hade fötts. (Des Forges 2007:42-42 & Mervern 2000:84).

Den nya radiokanalen var officiellt privat, men hade starka kopplingar till president Habyarimana och kretsen runt honom – en grupp som kallades akazu (det lilla huset). Medlemmarna i akazu, tillsammans med andra hutuextremister, finansierade och kontrollerade RTLM. Industrimannen Félicien Kabuga var ordförande för RTLM:s bolagsstyrelse. Tillika finansierade han Kangura och var en av Interhamwes finansärer. Kabugas importföretag användes också för att importera machetes från Kina. Dessutom var han finansiell rådgivare åt president Habyarimana. RTLM:s kopplingar till presidenten möjliggjorde för kanalen att nå ut med sina sändningar över hela Rwanda. Radiostationens lokaler var anslutna till presidentpalatsets elgeneratorer och de sändare som användes ägdes och drevs av Radio Rwanda. (Caplan 2007:23-24 & Mervern 2000:84-86).

RTLM revolutionerade radion i Rwanda genom sitt moderna tilltal och på det sätt som de involverade lyssnarna i sina sändningar. Kanalen spelade ny musik, inklusive sångaren Simon Bikindis anti-tutsisånger, och radiopratarerna skämtade friskt. Tonen skiljde sig markant från det mer formella Radio Rwanda och RTLM blev snart den populäraste radiokanalen i Rwanda. RTLM sade sig vara folkets radio och avsåg att förmedla sanningen om sakernas tillstånd i Rwanda. Denna sanning inkluderade propaganda och rasistiska budskap mot tutsierna. Även hutuer som samarbetade med tutsier attackerades. RTLM tog över och vidareutvecklade extremistpressens, framförallt Kanguras, budskap och språkbruk och spelade på hutuernas rädslor. Den propaganda som spreds av RTLM hade två huvudteman: den rasistiska glöden mot tutsierna, eller kackerlackorna som de kallades, och legitimeringen av utrotningen av dessa kackerlackor. Genom propagandan ville man uppnå en massiv och våldsam mobilisering av hutuerna. (Li 2007:90-105 & Chrétien 2007:56-57).

RTLM förmedlade en förvrängd bild av både historien och samtiden där etnicitet blev ett huvudtema och tutsierna utmålades som fienden. Tutsierna i det samtida Rwanda blandades samman med tutsierna i det historiska Rwanda som pekades ut som inkräktare som tog över och styrde Rwanda med järnhand och exploaterade hutuerna. Vidare beskrevs tutsierna som tjuvaktiga och lögnaktiga och att de samtidigt som de levde med hutuerna i förespeglad fred hela tiden planerade en attack. Likaså fick radion det att framstå som att alla tutsier hade samröre med, eller stödde, RPF. Genom att omtala tutsierna som kackerlackor avhumaniserades tutsierna och exkluderingen av dem förstärktes. Detta språkbruk användes redan av extremistpressen, men nådde större spridning genom RTLM och vid tiden för folkmordet hade en kontext skapats där alla förstod vad som menades när hutuerna uppmanades att gå ut och arbeta och ta itu med kackerlackorna. (Kimani 2007:110-113 & Li 2007:90-105).

Under folkmordet användes RTLM för att ytterligare förstärka den förvrängda bilden av sakernas tillstånd i Rwanda och tillsammans med de politiska ledarna gjorde RTLM klart att det var varje rwandiers plikt att döda fienden. Genom att konstant utmåla tutsierna som grymma och tjuvaktiga framställde RTLM dödandet av tutsierna som självförsvar – det handlade om att döda eller dödas. RTLM användes också mer direkt i folkmordet genom att lämna instruktioner och

namnge personer som skulle dödas samt för att uppmärksamma lyssnarna på ställen där tutsier och liberala hutuer gömde sig. Även under folkmordet fortsatte RTLM att involvera lyssnarna i sina sändningar genom att intervjua folk som stod vid vägsprårrar eller ge uppmuntrande budskap om att fortsätta arbetet. RTLM blev för många en del av den dagliga rutinen och kontexten. Efter att chefen för Radio Rwanda tvingats fly under folkmordets första dagar tog också Radio Rwanda upp RTLM:s anti-tutsibudskap. (Kimani 2007:110-113 & Li 2007:99-101 & Des Forges 2007:48-50).

Den internationella brottmålsdomstolen för Rwanda dömde 2003 tre ledare inom den Rwandiska median, däribland Nahimana samt Kanguras grundare och ansvarige utgivare Hassan Ngeze, för folkmord, stämpling till folkmord och brott mot mänskligheten. Domstolen ansåg att RTLM och Kangura genom sina sändningar och publikationer hade producerat och främjat etniska illdåd under folkmordet. (Caron 2004).

Sammanfattningsvis var det rwandiska mediesamhället tämligen begränsat fram till 1990-talet då flera tidningar och radiostationer etablerades. Median var ofta sammankopplad med en politisk sfär och hutuextremisterna förde fram sina budskap bland annat genom tidningen Kangura och radiostationen RTLM. Radion är den medieform som har störst spridning i Rwanda och RTLM blev med sin informella ton snabbt mycket populär. RTLM:s sändningar präglades av hatpropaganda och rasistiska budskap gentemot tutsierna.

5 Socialt kapital i Rwanda

I början av 1990-talet fanns det mycket som förenade hutuer och tutsier i Rwanda. De hade levt sida vid sida länge, delade språk, historia, kulturella sedvänjor, arbetade tillsammans, gick i samma kyrkor och skolor och gifte sig med varandra. Som vi tidigare skrivit strävade Habyarimana-regimen efter att behålla befolkningens stöd genom att utnyttja kampen mot RPF och spela på historiska oförrätter för att skapa rädsla och hat mot tutsierna. För att göra etnicitet till den centrala skiljelinjen strävade Habyarimana-regimen också efter att minska skillnaderna mellan hutuer – uppdelade i fattiga och rika, från nordväst eller andra regioner samt i olika politiska läger. Rörelsen Hutu Power förenade hutuer från olika partier och hjälpte till att skapa en etnisk solidaritet. (Human Rights Watch 1999). Skiljelinjerna var före folkmordet i första hand sociala och regionala, inte etniska. Den politiska kampen om de knappa resurserna var framförallt intra-hutu. En förklaring till det etniska våldet är att det föddes ur en rasistisk legitimeringsstrategi som den styrande eliten använde för att försöka behålla makten. (Uvin 1999:265).

Ovanstående beskrivningar kan förstås som att det fanns överbryggande socialt kapital, eftersom de två etniska grupperna hade mycket gemensamt och splittringarna framförallt fanns mellan hutuer. Annan forskning menar att det horisontella sociala kapitalet i Rwanda var väldigt bristfälligt.

Colletta och Cullen skriver att det innan folkmordet existerade potential för överbryggande socialt kapital i form av utbyte, ömsesidig hjälp och samarbetsorganisationer. Det fanns kooperativ, bondeorganisationer, tontines (en slags sparklubb och kreditorganisation), utländska och lokala icke-statliga organisationer och kyrkor. Men majoriteten av organisationerna var exkluderande och gick inte på tvärs med etniska skiljelinjer, framförallt inte de som stöddes av internationellt bistånd. Biståndsorganisationerna verkar ha fokuserat på ekonomiska mål och inte tagit tillvara sina möjligheter att stärka den sociala sammanhållningen i Rwanda. I realiteten fanns det alltså inte särskilt gott överbryggande socialt kapital. Vertikalt socialt kapital, i form av statens absoluta makt, har å andra sidan historiskt varit så djupt förankrat i det rwandiska samhället att det kunde ersätta horisontella relationer och lojaliteter. (Colletta – Cullen 2000a:43).

Colletta och Cullens studie av socialt kapital i Rwanda baserades på bland annat Putnams och Colemans definitioner av konceptet och bestod av en litteraturstudie och en fältstudie i två städer i Rwanda, med deltagande observation, frågeformulär och intervjuer med organisationer, fokusgrupper och nyckelinformanter. (Colletta – Cullen 2000a:33-34). De undersökte hur det sociala kapitalet förändrades under konflikten och folkmordet, och kom fram till att det överbryggande sociala kapitalet försvann i princip helt och hållet samt att

det sammanbindande sociala kapitalet stärktes inom de extrema grupperna. Bland hutuerna, framförallt inom rörelsen Hutu Power, stärktes både de horisontella och vertikala banden. Det statsdrivna vertikala sociala kapitalet gjorde hutugrupperna framgångsrika genom att ge dem tillgång till utmärkta informationsnätverk, återuppfinna gamla traditioner och skapa en känsla av solidaritet och medborgerlig plikt. (Colletta – Cullen 2000a:42).

Under folkmordet utnyttjades väletablerade hierarkier i militären, administrationen och det politiska systemet. Folkmordet skedde först direkt genom dessa hierarkier, då politiska ledare drev på utvecklingen, den statliga administrationen sökte upp och samlade ihop offer och militären skötte dödandet. Administrationen förvandlade också gamla traditioner, som tvångsarbete för allmännyttiga ändamål, till mekanismer i folkmordet. De existerande hierarkierna utnyttjades de även för att skapa ett ”civilt självförsvar” där vanliga medborgare rekryterades till deltagande i organiserat våld. (Human Rights Watch 1999). Många vertikala sociala relationer stärktes under konflikten, men de har försvagats under åren efteråt. (Colletta – Cullen 2000a:44).

I de två städerna Giti och Shyanda, som Colletta och Cullen jämför i sin studie, påverkade den starka vertikala tilliten händelseutvecklingen på helt olika sätt. Borgmästaren i Giti förbjöd dödande i staden, vilket skyddade invånarna. I Shyanda å andra sidan började mördandet i stor skala efter att den dåvarande premiärministern besökt staden för att kritisera bristen på respons och gett order om mord. (Colletta – Cullen 2000a:45).

De administrativa och politiska hierarkiernas täthet var karaktäristisk för Rwanda sedan många år och gav folkmordets ledare snabb och enkel tillgång till befolkningen, men garanterade inte deras stöd för och deltagande i folkmordet. Många rwandier har sagt att de dödade för att auktoriteterna sa åt dem att göra det. Det kan tolkas som att statens moraliska auktoritet fick dem att acceptera handlingar som annars skulle vara otänkbara. Ledarnas order fick större legitimitet genom att de utnyttjade gamla traditioner med en inneboende legitimitet, som till exempel det gemensamma arbetet. (Human Rights Watch 1999).

Folkmordet förvandlade Rwandas sociala kapital på flera sätt. Det förstärkte klyftan mellan hutuer och tutsier, men skapade också nya sociala skiljelinjer inom de etniska grupperna. (Colletta – Cullen 2000a:43). När kampanjen mot tutsierna inte längre förenade dem började hutuer från olika områden och partier återigen bekämpa varandra, antingen som en fortsättning på gamla konflikter eller i nya rivaliteter över egendom tagen från tutsier. Folkmordsdiskursen användes också i konflikter mellan hutuer, som anklagade varandra för att vara tutsier, att ha gömt tutsier eller att stödja RPF. (Human Rights Watch 1999). Hutuerna är också uppdelade i de som deltog i folkmordet, de som misstänks ha deltagit och de som inte deltog. Återvändande flyktingar har olika status beroende på vilket grannland de flydde till och hur länge de stannade. Tutsier som stannade i Rwanda och överlevde misstänks för samarbete med mördarna. Mer överbyggande socialt kapital behövs alltså inte bara för att förena hutuer och tutsier, utan också alla småfraktioner. (Colletta – Cullen 2000a:43).

I Rwanda efter folkmordet har samhällsliga organisationer börjat återuppstå, framtvängade av nödvändighet. Framför allt hanterar de folkmordets direkta konsekvenser, bland annat organisationer till stöd för änkor och föräldralösa barn, och är inriktade på att ta hand om medlemmarnas grundläggande behov. Många av dem inkluderar både hutuer och tutsier. De skapar dock enbart ett begränsat överbryggande socialt kapital, eftersom samarbetet uppstått ur delade omständigheter, isolering och nya sociala klyftor istället för ur förtroende. Intervjuade medlemmar sa att de samarbetade för att överleva, men inte litade på varandra. (Colletta – Cullen 2000a:44).

Sammanfattningsvis har den vertikala tilliten historiskt varit mycket stark i Rwanda. Före folkmordet fanns överbryggande social tillit mellan hutuer och tutsier, men den var inte tillräckligt stark. Under folkmordet försvann all överbryggande tillit medan den sammanbindande tilliten och den vertikala tilliten stärktes, framför allt inom de extremistiska hutugrupperna.

6 Analys

Hittills i uppsatsen har vi diskuterat olika teorier om social tillit samt hur den nationella median agerade under folkmordet i Rwanda. Dessa båda delar ska nu vävas samman i en analys där vi undersöker hur medierapporteringen samverkade med den sociala tilliten.

6.1 Vertikal och horisontell tillit

Vertikal tillit handlar om människors tilltro till staten och till auktoriteter. Den vertikala tilliten i Rwanda var av tradition väldigt stark och byggde bland annat på täta administrativa och politiska hierarkier. Media och särskilt radion i Rwanda verkar i stor utsträckning ha omfattats av samma vertikala tillit som det politiska systemet. Enligt den rwandiska journalisten Thomas Kamilindi³ var den statsägda Radio Rwanda auktoriteternas röst, och auktoritet respekteras i Rwanda. Människor blir uppfostrade och lärda att tro på det de hör på radio. (Kamilindi 2007:136). De auktoriteter som stödde folkmordet uppmanade människor att lyssna på radion. En ämbetsman sa till medborgarna i sitt område att de skulle betrakta radions meddelanden som lika viktiga som direkta order från honom. De auktoriteter som motsatte sig eller ville begränsa dödandet ansåg däremot att man borde begränsa sändningarna och uppmanade medborgarna i sina områden att lyssna mycket kritiskt. (Des Forges 2007:50). Det verkar sannolikt att radio sågs som en representant för staten, och eftersom den vertikala tilliten var stark så fick radion stor genomslagskraft och dess meddelanden hög trovärdighet. Eftersom regeringen länge använt Radio Rwanda för att nå ut med alla typer av budskap till befolkningen så fanns en tradition av att lyssna på och ta till sig radions budskap. Då det länge fanns enbart en radiokanal och ett parti var det bara en sida som kom till tals. Enligt Darryl Li, som gjort en fältstudie av RTL:s påverkan på lyssnarna, fungerade Radio Rwanda som en viktig informationskälla om Rwandas historia, demokrati och utveckling samt gav information om nya jordbrukstekniker och liknande. (Li 2007:96). Då propaganda kunde blandas med fakta och praktiska råd, kan det ha varit svårt för lyssnarna att förstå vad som var propaganda, särskilt då analfabetismen var så hög och majoriteten av befolkningen inte hade tillgång till alternativa informationskällor. I kombination

³ Thomas Kamilindi, en liberal hutu, var journalist på Radio Rwanda, men slutade några månader före folkmordet. Han vittnade för åklagarsidan i den internationella brottmålsdomstolen för Rwanda.

med den starka vertikala tilliten gjorde detta att människor varken hade anledning eller möjlighet att ifrågasätta radions budskap.

Trots att den vertikala tilliten var så stark innebar inte det att alla budskap accepterades rakt av genom hierarkiernas alla nivåer. Hur till exempel borgmästaren i en stad förhöll sig till budskapen från hierarkiernas övre nivåer hade stor betydelse för vad som förmedlades till invånarna. Borgmästarnas olika agerande är ett exempel på att vertikal tillit kan vara både positivt och negativt för samhället i stort.

Under den belgiska koloniseringen kom det rwandiska samhället att definieras som ett statiskt etnicitetsbaserat system. Medborgarnas förhållande till staten kom att avgöras av deras etnicitet och därigenom bands också den vertikala tilliten till etnicitet. I början dominerade tutsierna det politiska och administrativa systemet och hutuerna hade inte tillträde till makten. Sedan slutet på 1950-talet har hutuerna dominerat administrationen. Gérard Prunier skriver att de blodiga händelserna i slutet av 50-talet, då hutuerna tog makten och blev allt våldsammare gentemot tutsierna, förvandlade de etniska identiteterna som tidigare var en närmast mytologisk konstruktion till ett verkligt historiskt ramverk. (Prunier 1997:xiii). Med andra ord kunde man inte längre bortse från det etniska systemet, oavsett om det var konstruerat eller verkligt, eftersom det blev en faktor som fick eget liv och avgjorde samhällsordningen. Att vara hutu eller tutsi kunde bli en fråga som handlade om liv eller död. Det formaliserade systemet med identitetskort som infördes under den belgiska koloniseringen användes under folkmordet för att identifiera tutsier.

Under hutuernas dominans var tutsierna institutionellt diskriminerade och strukturerna kännetecknades av en ojämn maktfördelning där etnicitet i stor utsträckning avgjorde vem som fick tillträde till maktpositioner och resurser. När läget i Rwanda stabiliserades på 1970-talet fortsatte etnicitet att vara betydelsefullt i det politiska livet, militären och utbildningssfären, det vill säga i vertikala nätverk. Däremot var etnicitet inte en viktig skiljelinje för befolkningen och den horisontella tilliten. I början av 1990-talet fokuserade regeringen på etnicitet som en strategi för att splittra befolkningen och ställa grupperna mot varandra i syfte att stärka sitt grepp om makten. Då fick etnicitet också större effekt på den horisontella tilliten. Eftersom den vertikala tilliten var så stark kunde den övertrumfa horisontella lojaliteter och ge makteliten möjlighet att påverka den horisontella tilliten. Detta skedde bland annat genom medieframställningen av tutsier som ett hot mot hutuer. Eftersom det var hutuextremisternas radio som hade störst spridning så var det också deras mediebudskap som kom att dominera diskursen. Radion drog nytta av den höga vertikala tilliten och kunde därmed slå sönder den horisontella tilliten. En hutuisk bonde som deltog i folkmordet beskrev sin upplevelse såhär: "I did not believe the Tutsi were coming to kill us... but when the government radio continued to broadcast that they were coming to take our land, were coming to kill the Hutu – when this was repeated over and over – I began to feel some kind of fear." (Chalk 1999:99).

6.2 Överbryggande och sammanbindande tillit

Splittringen i samhället som drevs fram av regeringens strategi och spädades på av medias anti-tutsipropaganda kan förstås som en minskning av den överbryggande sociala tilliten mellan hutuer och tutsier och en förstärkning av den sammanbindande tilliten hutuer emellan. Gruppsolidariteten ökade och klyftorna mellan grupperna vidgades. I enlighet med Colletta och Cullens modell (se s. 6) innebär detta att den sociala sammanhållningen i Rwanda försämrades, vilket ökar risken för konflikter. Den sociala sammanhållningen är starkare när det finns mer överbryggande socialt kapital och mindre sammanbindande kapital. Den sociala strukturens betydelse för konflikten kan också förstås utifrån Varshneys teori om betydelsen av interetniska nätverk. I Rwanda var de interetniska nätverken inte tillräckligt starka för att stå emot de vertikala nätverkens försök att splittra samhället. De intraetniska nätverken, som akazu (kretsen kring presidenten), stärktes däremot när man började spela ut det etniska kortet. Varshney menar att intraetniska nätverk förstärker spänningarna i ett samhälle. Det sammanbindande sociala kapital som skapas inom ett sådant nätverk kan få negativa effekter för de som exkluderas, då de bland annat går miste om de möjligheter till samarbete och det ömsesidiga förtroende som reserveras för nätverkets medlemmar. Akazu kan ses som ett ovanligt tydligt exempel på ett exkluderande intraetniskt nätverk som fick stark påverkan i samhället. Akazu hade stort maktinnehav och kunde föra ut sin agenda, det vill säga att stärka hutusolidariteten och förminska tutsierna, genom sin egen media.

När mediemarknaden är segregerad och neutral media saknas kan varje tidning eller radiostation bedriva hatpropaganda som förstärker fientligheten hos den grupp tidningen eller radiostationen är knuten till. Detta bidrar till att försämma den sociala sammanhållningen och de interetniska nätverken genom att spela på vi-och-dom-mentaliteter vilket förstärker konflikten mellan grupperna. Majoriteten av pressen i Rwanda hade en tydlig koppling till antingen MRND, CDR eller den politiska oppositionen. Även de olika radiokanalerna hade tydliga ideologiska hemvister. På så sätt bidrog mediesamhällets struktur till vi-och-dom-tänkande, avhumanisering av motståndarna och spridning av propaganda.

6.3 Kollektiva minnen

Radiokanalen RTLМ blev genom sin informella ton snabbt den mest populära radiokanalen i Rwanda. Kanalen hade starka kopplingar till akazu och bidrog till att stärka hutuerna gentemot tutsierna. Detta gjordes genom propaganda och rasistiska budskap som avhumaniserade tutsierna och förvrängde historien. Faktiska händelser i Rwandas historia utnyttjades och förvrängdes för att skapa en

bild av historien där tutsierna alltid hotat hutuerna. Det faktum att tutsierna tidigare dominerat politiken kombinerat med teorierna om att tutsierna egentligen var invandrare från norr framställdes som att tutsierna var inkräktare som exploaterat hutuerna och hela tiden planerade en attack. Allteftersom skapades en kontext där alla förstod vem fienden var och vad som krävdes för att man själv skulle överleva. Detta kan ses som att RTLTM skapade kollektiva minnen som spelade på individernas egna minnen. Därigenom skapades en ny gemensam tolkning där tutsierna var fienden och hutuerna var så hotade att det handlade om att döda eller dödas. Kollektiva minnen är ofta resultatet av politiska eliters strategiska agerande. Utifrån dessa kollektiva minnen skapar aktörerna sina förväntningar om vad andra kommer att göra. Eliten kan alltså påverka utvecklingen genom att styra hur individer uppfattar sin omgivning och därigenom påverka hur de reagerar på den. Därför blir historieskrivningen ett vapen i den politiska kampen där de olika aktörerna strider om tolkningsföreträde. I Rwanda var det den hutuextremistiska median som hade störst spridning och nådde flest människor. Därmed fick den också tolkningsföreträde. Det fanns media som tillhörde den politiska oppositionen och RPF, men den hade begränsad spridning och inflytande vilket gjorde att den inte utgjorde något reellt hot mot hutuextremisternas tolkningsföreträde.

Den kontinuerliga propagandan som framfördes först i extremistpressen, särskilt i Kangura, och som sedan togs upp och utvecklades av RTLTM eroderade tilliten och den sociala sammanhållningen bit för bit. Till slut hade en kontext av kollektiva minnen byggts upp där steget var kort till att delta i folkmordet. En tidigare ärkebiskop och journalist, André Sibomana sa: "Through a game of repetition, drop by drop, the media build up moral and cultural constructs which eventually become permanent features... This failure on the part of party officials and media to stem the progress into the abyss contributed significantly to fuelling a climate of intolerance and turned them into agents of destruction of Rwandan society." (Kimani 2007:111). Repetitionen av halvsanningar och förvrängningar gav dem så stor betydelse att de kom att uppfattas som verklighet. Som vi skrivit tidigare var Radio Rwanda länge den enda radiokanalen och fungerade som utbildnings- och informationskälla, och befolkningen hade lärt sig att tro på det radion sände. Därför är det troligt att steget var kort till att människor uppfattade även det som sades på RTLTM som något man skulle tro på, särskilt när det upprepades om och om igen, och då radiokanalen själv utgav sig för att vara folkets radio som förmedlade sanningen om sakernas tillstånd.

6.4 Den sociala fällans logik

En av de aspekter som gav RTLTM så stor genomslagskraft var att radiokanalen fick en roll i människors vardag, på samma sätt som folkmordsdiskursen blev en del av predikningar i kyrkan och skolundervisningen. RTLTM:s budskap spreds även till de som inte hade någon egen radio i form av rykten, och då blev möjligheterna till överdrifter och förvrängningar ännu större. (Li 2007:99, 101).

När budskapen väl hade börjat spridas så blev de i princip självgående och det är troligt att rädslan och misstron ökade i takt med att budskapen spreds och återberättades vidare. Förmodligen fungerar detta på samma sätt som Hirschman förklarar misstroende, det vill säga att när misstroendet väl slagit rot har det en förmåga att vara självuppfyllande. Därför spelade det inte någon större roll huruvida misstron som förmedlades i radions budskap om tutsierna var sann eller inte eftersom den blev reell när den väl hade fått fäste. Tillit är en kombination av en personlig moralisk orientering och faktisk information om andras pålitlighet. Denna faktiska information ligger till grund för en riskbedömning innan vi väljer att lita på eller att inte lita på andra. Om vi matas med felaktig information och propaganda kommer våra riskbedömningar baseras på felaktigheter, vilket skedde i Rwanda när hutuernas syn på tutsier förändrades. Det innebär att våra bedömningar av huruvida andra är pålitliga eller inte kan vara rationella utifrån den information vi har, men irrationella objektivt sett. Detta kan utlösa en social fälla. Om vi baserat på vår falska information inte litar på andra och agerar i enlighet med detta ger vi inte heller de andra någon anledning att lita på oss. Då kommer våra faktiska erfarenheter av människors beteenden att förstärka vår ursprungligen falska information om deras opålitlighet. Det blir en ond spiral där den sociala tilliten eroderas. Den sociala fällan slår igen och blir allt svårare att ta sig ur, vilket i Rwanda ledde hela vägen till massdeltagande i folkmordet. En som erkänt delaktighet i folkmordet förklarade sina handlingar såhär: "I regret what I did. [...] I am ashamed, but what would you have done if you had been in my place? Either you took part in the massacre or else you were massacred yourself. So I took weapons *and I defended the members of my tribe against the Tutsi.*" (Prunier 1997:247). Citatet visar hur mannen tagit till sig propagandan och agerat i enlighet med den. Trots att han säger att han skäms över sitt deltagande och att han mördade för att inte själv mördas beskriver han ändå folkmordet som självförsvar. Detta visar hur propaganda och falsk information kan påverka människors handlingar och få dem att handla mot sin moraliska övertygelse. Framförallt då den falska informationen ger en bild av att alla agerar på ett visst sätt kan detta leda till en social fälla. Mördarens övertygelse om att han själv skulle dödas om han inte deltog var sannolikt baserad både på ett reellt hot och på den bild propagandan förmedlade för att motivera fler hutuer att delta i folkmordet.

Enligt Putnam fungerar förtroende och misstroende på liknande sätt. Ju större förtroende människor visar varandra ju mer växer alltså deras ömsesidiga förtroende. Både förtroende och misstroende har därför en förmåga att utvecklas antingen i goda eller onda spiraler. Om median i Rwanda hade framfört mer försonande budskap så hade hypotetiskt sett situationen kunnat bli helt annorlunda. När RPF invaderade Rwanda 1990 hade president Habyarimana kunnat skapa enighet och förtroende bland rwandierna gentemot RPF, men valde att stärka sin egen maktposition genom att fokusera på den inre splittringen i Rwanda vilken underblåstes av media. Efter folkmordet har det visat sig att när hutuerna inte längre var förenade i kampanjen mot tutsierna så blossade gamla konflikter mellan hutuer upp igen. På detta sätt kan en yttre fiende skapa enighet inom en grupp även om det existerar konflikter inom gruppen. Om RPF hade

målats upp som den yttre fienden hade det kunnat ena hela Rwanda. Istället målades en bild av att alla tutsier var medlemmar i eller stödde RPF, vilket var en viktig del i folkmordsretoriken. Den yttre fienden förvandlades till en inre fiende och RPF användes för att förstärka bilden av tutsier som falska och lömska – de hade levt i fred med hutuerna men hela tiden planerat en attack.

Våldsamma konflikter slår generellt sönder människors tillit och ersätter den med rädsla, osäkerhet och misstro. Detta kan fortsätta långt efter att stridigheterna är över vilket visar hur svårt det är att bekämpa misstro när den väl har slagit rot. I World Values Survey från 2007 sa 4,8 procent av de intervjuade rwandierna att man kan lita på de flesta människor, medan 94,6 procent svarade att man inte kan vara nog försiktig. (World Value Survey 2007). I en studie publicerad 2009 undersöktes effekten av ett radioprogram som strävade efter att främja försoning och minska fördomar mellan olika grupper i Rwanda efter folkmordet. Det visade sig att radiolyssnandet i stor utsträckning påverkade människors uppfattning om sociala normer även om deras personliga övertygelse inte nödvändigtvis förändrades. De sociala normerna och den kontext som skapades med påtryckningar från auktoriteter, jämlikar och media gjorde att många deltog i folkmordet eftersom det var det förväntade sociala beteendet. Slutsatsen är att media i stor utsträckning kan påverka de sociala normerna och därmed människors beteende. När radion används för att stärka solidariteten så kan de sociala normerna förändras till att bli mer accepterande och inkluderande. (Paluck 2009). Detta visar att det trots allt är möjligt att bekämpa misstro och att media kan spela en lika viktig roll i att motverka den som att sprida den.

Att media kan användas både för att dämpa och för att underblåsa en situation ger Varshney exempel på i sin studie av två indiska städer. Han demonstrerar hur media som aktörer kan avgöra utvecklingen genom hur de väljer att framställa situationen. Colletta och Cullen visar hur aktörernas val är avgörande även när det gäller hur de utnyttjar den vertikala tilliten för att uppmuntra eller lugna våldsamheter. Trots betydelsen av samhällsstrukturerna, som till exempel om det finns spänningar mellan grupper, eller hur tilliten i samhället ser ut, så är det i slutändan ändå aktörerna som avgör händelseförloppet. Alla rwandier deltog inte i folkmordet. Det visar att hatpropagandan och den etniskt splittrade atmosfären inte nödvändigtvis verkade tvingande för den enskilde individen. Det finns de som ifrågasätter antagandet om en direkt kausal länk mellan hatmedian och deltagandet i folkmordet. De menar att bara för att hatmedian och folkmordet utspelade sig samtidigt måste det inte innebära att det ena orsakade det andra. Vi ansluter oss däremot till majoriteten av forskningen på området som anser att hatmedian åtminstone var en kraftigt bidragande faktor till händelseförloppet under folkmordet.

Diskussionen ovan har visat hur medias hatpropaganda samverkade med den traditionellt starka vertikala tilliten och den sammanbindande horisontella tilliten för att skapa massdeltagande i folkmordet. Prunier beskriver orsakerna till deltagandet på följande sätt: ”It was belief and obedience – belief in a deeply-imbibed ideology which justified in advance what you were about to do, and obedience both to the political authority of the state and to the social authority of the group.” (Prunier 1997:248).

6.5 Slutsatser

Syftet med vår uppsats har varit att undersöka den nationella medias roll under folkmordet i Rwanda utifrån teorier om social tillit. Vi har visat hur den nationella median bidrog till folkmordet genom att sprida hatpropaganda för att främja politiska intressen. Media bidrog i huvudsak på två sätt till folkmordet. Dels genom att förmedla en förvrängd bild av Rwandas historia och samtidigt med fokus på etnicitet och därigenom bidra till en avhumanisering av tutsierna. Dels användes media för att komma med direkta uppmaningar om att ta till våld mot tutsierna och namngav personer som skulle dödas. Det stora inflytande som dessa mediestrategier fick berodde på att media drog nytta av och samverkade med den starka vertikala tilliten för att slå sönder den sociala sammanhållningen i Rwanda. Eftersom den vertikala tilliten var så stark kunde auktoriteterna inklusive media i det rwandiska samhället överkomma den horisontella tilliten. Media användes för att stärka den sammanbindande tilliten och försvaga den överbyggande tilliten. Dessutom fungerade median som ett verktyg för hutuextremisterna i syfte att spela ut etnicitet och göra det till den huvudsakliga skiljelinjen mellan människor för att ytterligare försvaga den horisontella tilliten. Detta gjordes genom att skapa och spela på kollektiva minnen av historiska oförrätter. Medias hatpropaganda förändrade den horisontella tilliten och skapade en kontext där folkmordet på tutsierna framstod som självförsvar och naturligt. Slutligen har vi kommit fram till att den vertikala tilliten kunde fungera både positivt och negativt beroende på hur den utnyttjades. Detsamma gäller den generella samverkan mellan medierapportering och social tillit. Det vill säga att samverkan mellan dessa inte är givet negativ utan att effekterna är beroende av vilka budskap som sänds och vilka val aktörerna gör.

7 Avslutning

I vår uppsats har vi undersökt den nationella medians roll under folkmordet i Rwanda utifrån teorier om social tillit genom att besvara två frågeställningar. Den första frågeställningen behandlade hur den nationella median bidrog till folkmordet. Vi har kommit fram till att media bidrog till folkmordet huvudsakligen på två sätt. För det första genom att i propaganda förmedla en förvrängd bild av Rwanda vilket ledde till en avhumanisering av tutsierna. Propagandan skapade en kontext där det till slut framstod som självförsvar att delta i folkmordet. Dessutom användes media mer direkt i folkmordet i form av uppmaningar till våld mot tutsierna och utpekanden av personer som skulle mördas.

Den andra frågeställningen fokuserade på samverkan mellan medierapporteringen och den sociala tilliten i Rwanda. Medierapporteringen och den sociala tilliten samverkade på flera sätt då media både drog nytta av och förändrade de existerande formerna av social tillit. Rwandas traditionellt mycket starka vertikala tillit kunde utnyttjas av radion eftersom den sågs som en representant för staten och länge hade varit en officiell kanal för auktoriteter att föra ut sina budskap. Genom att utnyttja den vertikala tilliten kunde man också slå sönder den horisontella tilliten, framförallt den överbryggande, och stärka den sammanbindande tilliten hutuer emellan.

Folkmordet i Rwanda är ett extremt exempel på hur media kan användas för att förvränga verkligheten och utnyttjas i våldsamma syften med förödande konsekvenser. Enligt den sociala fällans logik borgar ett gott socialt kapital för ett fungerande samhälle, men om det sociala kapitalet naggas i kanten kan detta orsaka en ond spiral där misstro och konflikter hela tiden ökar. Detta var vad som hände i Rwanda när den horisontella tilliten urholkades alltmer. Den starka vertikala tilliten i Rwanda hade kunnat användas för att motverka detta, men kom istället att användas för att spä på misstron och konflikterna. Med detta sagt vill vi understryka att media inte generellt sett måste ha en negativ påverkan på social tillit. Inte heller måste en stark vertikal tillit stå i motsats till en stark horisontell tillit. Vi skulle vilja påstå att konsekvenserna av samverkan mellan medierapportering och social tillit snarast beror på hur media utnyttjar sin position och vilka budskap de väljer att förmedla. För att få reda på mer om hur denna samverkan fungerar mer generellt skulle ytterligare forskning behövas. Förhållandet mellan medierapportering och social tillit i konfliktsituationer förtjänar att utredas vidare.

8 Referenser

- Caplan, Gerald, 2007. "Rwanda: Walking the Road to Genocide" i Thompson, Allan (red.), *The Media and the Rwanda Genocide*. London: Pluto Press, s. 20-37.
- Caron, David D., 2004. "International Decisions", *The American Journal of International Law*, vol. 98, nr. 2, s. 325-330.
- Chalk, Frank, 1999. "Hate Radio in Rwanda" i Adelman, Howard – Suhrke, Astri (red.), *The Path of a Genocide. The Rwanda Crisis from Uganda to Zaire*. Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet, s. 93-107.
- Chrétien, Jean-Pierre, 2007. "RTLM Propaganda: The Democratic Alibi" i Thompson, Allan (red.), *The Media and the Rwanda Genocide*. London: Pluto Press, s. 55-61.
- Colletta, Nat J. – Cullen, Michelle L., 2000a. *Violent Conflict and the Transformation of Social Capital: Lessons from Rwanda, Somalia, Cambodia, and Guatemala*. Washington DC: World Bank.
- Colletta, Nat J. – Cullen, Michelle L., 2000b. "The Nexus Between Violent Conflict, Social Capital and Social Cohesion: Case Studies from Cambodia and Rwanda". *The World Bank Social Capital Initiative Working Paper No. 23*. <http://www.worldbank.org/> (2009-05-11).
- Des Forges, Alison, 2007. "Call to Genocide: Radio in Rwanda, 1994" i Thompson, Allan (red.), *The Media and the Rwanda Genocide*. London: Pluto Press, s. 41-54.
- Esaiasson, Peter m.fl., 2007. *Metodpraktikan. Konsten att studera samhälle, individ och marknad*. 3:e upplagan. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Feldman, Tine Rossing – Assaf, Susan, 1999. "Social Capital: Conceptual Frameworks and Empirical Evidence. An Annotated Bibliography". *The World Bank Social Capital Initiative Working Paper No. 5*. <http://www.worldbank.org> (2009-05-11)
- Fred-Mensah, Ben K, 2004. "Social Capital Building as a Capacity for Post-Conflict Development: the UNDP in Mozambique and Rwanda", *Global Governance*, vol. 10, nr. 4, s. 437-457.
- Higiro, Jean-Marie Vianney, 2007. "Rwandan Private Print Media on the Eve of the Genocide" i Thompson, Allan (red.), *The Media and the Rwanda Genocide*. London: Pluto Press, s. 73-89.
- Human Rights Watch, 1999. *Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda*. New York: Human Rights Watch.
<http://www.hrw.org/legacy/reports/1999/rwanda/> (2009-05-11)

- Kabanda, Marcel, 2007. "Kangura: the Triumph of Propaganda Refined" i Thompson, Allan (red.), *The Media and the Rwanda Genocide*. London: Pluto Press, s. 62-72.
- Kamilindi, Thomas, 2007. "Journalism in a Time of Hate Media" i Thompson, Allan (red.), *The Media and the Rwanda Genocide*. London: Pluto Press, s. 136-142.
- Kaufman, Stuart J, 2006. "Escaping the Symbolic Politics Trap: Reconciliation Initiatives and Conflict Resolution in Ethnic Wars", *Journal of Peace Research*, vol. 43, nr. 2, s. 201-218.
- Kimani, Mary, 2007. "RTLM: The Medium that Became a Tool for Mass Murder" i Thompson, Allan (red.), *The Media and the Rwanda Genocide*. London: Pluto Press, s. 110-124.
- Li, Darryl, 2007. "Echoes of Violence: Considerations on Radio and Genocide in Rwanda" i Thompson, Allan (red.), *The Media and the Rwanda Genocide*. London: Pluto Press, s. 90-109.
- Melvorn, Linda, 2000. *Att förråda ett folk. Västmakterna och folkmordet i Rwanda*. Stockholm: Ordfront.
- Paluck, Elisabeth Levy, 2009. "Reducing Intergroup Prejudice and Conflict with the Mass Media: a Field Experiment in Rwanda", *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 96, nr. 3, s. 574-587.
- Prunier, Gérard, 1997. *The Rwanda Crisis. History of a Genocide*. New York: Columbia University Press.
- Putnam, Robert D., 1996. *Den fungerande demokratin. Medborgarandans rötter i Italien*. Stockholm: SNS Förlag.
- Rothstein, Bo, 2003. *Sociala fällor och tillitens problem*. Stockholm: SNS Förlag.
- Thurén, Torsten, 2005. *Källkritik. 2:a upplagan*. Stockholm: Malmö.
- Uvin, Peter, 1999. "Ethnicity and Power in Burundi and Rwanda: Different Paths to Mass Violence", *Comparative Politics*, vol. 31, nr. 3, s. 253-271.
- Varshney, Ashutosh, 2001. "Ethnic Conflict and Civil Society. India and Beyond", *World Politics*, vol. 53, nr. 3, s. 362-398.
- World Value Survey, 2007. "Online Data Analysis: Rwanda". <http://www.worldvaluessurvey.org/> (2009-05-12).
- Yin, Robert K., 2007. *Fallstudier: design och genomförande*. Malmö: Liber.